

अध्यापक महाविद्यालयातील सूक्ष्माध्यापन तंत्राची परिणामकारकता - एक अभ्यास

डॉ. अनिल यु. मोरे

श्री साई शिक्षण महाविद्यालय, चंद्रपूर

प्रस्तावना:

शिक्षण प्रक्रियेतील महत्त्वाचा घटक म्हणजे अध्यापन होय. अध्यापनाचे पवित्र कार्य शिक्षकालाच करावे लागते. अध्यापन हे औपचारीक आणि कृत्रिम स्वरूपाचे शिक्षक वर्तन आहे. विद्यार्थ्यांचे अध्ययन व्हावे यासाठी हेतुपूर्वक केलेल्या विविध वर्तन समुच्चयाला अध्यापन म्हणता येईल. अध्यापन ही कला आहे की शास्त्र यावर नेहमीच चर्चा होत असते. प्रभावी अध्यापन ही एक सुंदर कलाकृतीच असते. अनेक कौशल अनेक कौशल्यांचा सुंदर समन्वय त्यात साधलेला असतो. हा मिलाफ अगदी बेमालूम असतो, शिवाय ही कौशल्ये आशय सादरीकरणामार्फत विद्यार्थ्यांत अपेक्षित वर्तनबदल घडवून आणत असतात. अर्थात, शिक्षण महाविद्यालयात कुशल शिक्षक बनविण्यासाठी पूर्वतयारी करून घेतली जाते. या प्रशिक्षणासाठी अध्यापनाचा शास्त्रीय दृष्टीने विचार करणे अपरिहार्य आहे. त्यामुळेच अध्यापन कलेचा शास्त्रीय पाया लक्षात घेणे व प्रशिक्षणार्थी विद्यार्थ्यांची पूर्वतयारी करण्यासाठी विविध तंत्राचा उपयोग करणे आवश्यक ठरते.

अध्यापन कौशल्य प्राप्त करण्यासाठी वर्गाध्यापनाचा सराव ही महत्त्वपूर्ण बाब आहे. त्याचप्रमाणे वर्गाध्यापनापूर्वी सहकारी विद्यार्थ्यांवर अभिरूप पाठ घेण्याचे तंत्र वापरले जाते. शिक्षकाच्या अध्यापनाव्यतिरिक्तच्या जबाबदाऱ्या समजणे व विद्यार्थ्यांसमवेत विविध प्रकारच्या आंतरक्रिया करण्याची संधी प्राप्त करून देणे यासाठी प्रशिक्षणांतर्गत सेवाकालाचा अनुभव दिला जातो. मात्र वर्गाध्यापनातील गुंतागुंतीला तोंड देण्यापूर्वीच ते चांगल्या रीतीने समजावून घेणे व त्याचा सुरक्षित सराव मिळणे यासाठी 'सूक्ष्माध्यापन तंत्र' वापरले

जाते. शालेय सराव पाठापूर्वी या तंत्राच्या सहाय्याने प्रशिक्षण दिले जाते.

समस्या: "अध्यापक महाविद्यालयातील सूक्ष्माध्यापन तंत्राची परिणामकारकता - एक अभ्यास"

कार्यात्मक व्याख्या:

सूक्ष्माध्यापन:

प्रत्यक्ष वर्गातील महाअध्यापनाच्या गुंतागुंतीत शिरण्यापूर्वी विद्यार्थी - शिक्षकाला वर्गाध्यापनातील क्षमता व तज्ज्ञता प्राप्त व्हावी याची संधी सूक्ष्माध्यापनातून मिळते.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:

१. दिग्दर्शित पाठाच्या आधारे प्रशिक्षणार्थ्यांना आकलन झालेल्या कौशल्याच्या आकलनाचा शोध घेणे.
२. सूक्ष्माध्यापन कौशल्य प्राप्तीतील येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेणे.
३. शिक्षक - प्रशिक्षणार्थ्यांच्या संपादित सूक्ष्माध्यापन कौशल्याचा अभ्यास करणे.
४. शिक्षक - प्रशिक्षणार्थ्यांना सूक्ष्माध्यापनात येणाऱ्या अडचणींवर उपाय सूचविणे.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा:

प्रस्तुत संशोधन हे केवळ श्री साई शिक्षण महाविद्यालय, चंद्रपूरमधील शिक्षक प्रशिक्षणाच्यापूरते मर्यादित आहे. त्याचप्रमाणे हे संशोधन सत्र २०१८ - १९ मधील शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांपूरते मर्यादित आहे.

न्यादर्श:

संशोधनासाठी न्यादर्श म्हणून सहेतूक पध्दतीने ५० प्रशिक्षणार्थ्यांची निवड करण्यात आली.

संशोधनाची साधने:

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला असून त्यासाठी प्रश्नावली व मुलाखत या संशोधन साधनांचा वापर करण्यात आला आहे.

माहितीसंकलन व संशोधनाची कार्यवाही:

अध्यापक महाविद्यालयाच्या अभ्यासक्रमातील एकूण ८ कौशल्यांचा समावेश या संशोधनात करण्यात आला आहे. त्यामध्ये १. प्रस्तावना २. फलक लेखन ३. स्पष्टीकरण ४. प्रश्नकौशल्य ५. उदाहरण व दाखले ६. चेतक बदल ७. प्रत्याभरण ८. समारोप

संशोधनाची कार्यवाही करताना शिक्षक प्रशिक्षकांनी वरील सर्व अध्यापन कौशल्यांची तात्त्विक माहिती शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांना दिली. त्यातील घटक, उपघटक, विविध नोंदी व इतर सर्व बारकावे समजावून सांगण्यात आले. प्रत्येक कौशल्याच्या अध्यापन व सरावासाठी पुरेसा वेळ देण्यात आला. सूक्ष्माध्यापनाची कार्यवाही पुढीलप्रमाणे करण्यात आली.

कौशल्य - घटकांची चर्चा - दिग्दर्शन पाठ - पाठनियोजन - प्रशिक्षणार्थी - अध्यापन - प्रत्याभरण - पुनर्रअध्यापन

शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांचे न्यादर्शाप्रमाणे प्रत्येकी १० प्रशिक्षणार्थ्यांचा एक गट याप्रमाणे ५ गट तयार करण्यात आले. त्यानंतर प्रत्यक्ष सूक्ष्माध्यापन पठाच्या आधारे प्रशिक्षणार्थ्यांचा अभ्यास करण्यात आला. एकंदर उपक्रमाची परिणामकारकता पाहण्यासाठी एक प्रश्नावली सर्व प्रशिक्षणार्थ्यांना त्यांचे सूक्ष्मपाठ, सेतूपाठ व सरावपाठ झाल्यानंतर देण्यात आली. एकूण ५० पैकी ५० शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांनी प्रतिसाद दिला. सोबतच काही तोंडी मुलाखती घेवून अभ्यासासाठी आवश्यक माहिती संकलित करण्यात आली.

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन:

१. सूक्ष्माध्यापन तंत्राची माहिती ७७.५: प्रशिक्षणार्थ्यांना माहिती नव्हती. तर २०: प्रशिक्षणार्थ्यांना याबाबत अंशतः माहिती होती.
२. सूक्ष्माध्यापन तंत्र शिकल्यानंतर ९५: प्रशिक्षणार्थ्यांना आता त्याबद्दल माहिती झाली.

३. सूक्ष्माध्यापन तंत्राची माहिती अवगत झाली असली तरिही प्रत्यक्षात प्रशिक्षणार्थ्यांना काही प्रमाणात भीती वाटते.
४. एकंदरीत सूक्ष्माध्यापन तंत्राद्वारे १००: प्रशिक्षणार्थ्यांना त्यांच्या अध्यापनात सुधारणा झाली असे वाटते.
५. प्रशिक्षित शिक्षकांची आकलन करून देण्याची पध्दती योग्य होती.
६. पुनर्रअध्यापनातून चुका सुधारण्यासाठी वाव होता.
७. दुसऱ्याचे अध्यापन पाहून स्वतः सुधारण्याचा प्रयत्न झाला.
८. प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास वाढला व सभा धीटपणा आला.

संशोधनाचे निष्कर्ष:

१. सूक्ष्मपाठ, सेतूपाठ व सराव पाठ असा क्रम ठेवल्यास त्यांच्यातील संबंध अधिक स्पष्ट होतात.
२. सूक्ष्माध्यापन तंत्राच्या अंमलबजावणीपूर्वी प्रशिक्षणार्थ्यांना तात्त्विक भागाचा अभ्यास व संदर्भ उपयोगी पडले.
३. काही प्रशिक्षणार्थ्यांना अधिक सरावी आवश्यकता असल्यामुळे त्यांना अधिक सराव देण्यात आला.
४. प्रत्येक पाठयघटकाचा अभ्यास करून त्यामध्ये आवश्यक कौशल्यांचा वापर करण्यास प्रशिक्षणार्थी शिकले.
५. प्रत्येक कौशल्यांचे प्रत्यक्ष अध्यापनात जास्तीत जास्त संकमण होण्यासाठी योग्य नियोजन करायला प्रशिक्षणार्थी शिकले.

संदर्भ:

१. सोहनी ची. ;२००७, सूक्ष्माध्यापन, पुणे: नित्य नूतन प्रकाशन
२. भिंताडे वि. रा. ;१९८९, शैक्षणिक संशोधन पध्दती, पुणे: नूतन प्रकाशन
३. मुळे रा. श. व उमाठे वि. तु. ;१९९८, शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्त्वे, नागपूर: महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ
४. मत्ते विनीत ;२००६, शिक्षण समिक्षा - सूक्ष्माध्यापन.